

**Хіхляч Богдан,**  
*магістр-дослідник історії,  
старший науковий співробітник  
Вінницького обласного краєзнавчого музею.*

## **СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ УНІАТСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА НА ПОДІЛЛІ У XVIII СТОЛІТТІ**

Розглянуто соціальне походження уніатського духовенства на Поділлі, яке змінювалося впродовж XVIII ст. Показані відносини парафіян та уніатського священика з дідичем.

*Ключові слова:* духовенство, соціальне походження, Унійна Церква, священик.

Після переходу Подільського та Брацлавського воєводств на початку XVIII ст. під владу львівського уніатського єпископа Й. Шумлянського відбулася поступова зміна місцевим духовенством своєї віри (з православної на уніатську). Також змінювалося його соціальне походження, яке одночасно відображало статусне становище Унійної Церкви в Речі Посполитій.

За спостереженнями митрополита Української Автокефальної Православної Церкви В. Липківського щодо соціального походження уніатського духівництва, на Брацлавщині (в т. ч. й на Липовеччині) «унія не була в такій зневазі, як в інших польських областях», зокрема на Волині, тут «станом капланським не нехтували й люди шляхетного, благородного походження» [5, с.997]. Це пояснювалося можливістю отримати освіту, парафію, зробити духовну кар'єру. Священиків-уніатів пани тут називали «велебними ксьондзами», тримали їх при своїх каплицях, уніатів допускали до чину богослужіння і в католицьких костьолах (у разі нестачі ксьондзів або тимчасової неспроможності виконувати свої священичі обов'язки). Водночас, завдяки шляхетському походженню й покровительству дідичів, уніатські священики одержували презенту на парафію, але за умови, «щоб до останнього дня життя свого в єдності римської віри залишався» [5, с. 997]. Лише після цього кандидат на парафію отримував рукоположення від єпископа [3, с. 328]. Головну роль у виборі священика до певного села відігравав тутешній дідич, який до пароха у своїх презентах висував певні вимоги, наприклад: «кожну п'ятницю відправляти Святу Службу за душі померлих, а в неділю – Співочу Службу за живих та поспільство» [5, с. 1002].

Згідно з В. Липківським, шляхетське походження значної частини уніатського духівництва породжувало й прошляхетську соціальну орієнтацію та відповідний спосіб життя. Парохи того часу «у більшості випадків і самі не мали твердих релігійних переконань і дивилися на релігію з точки зору «капланських ужитків». В. Липківський наводить численні приклади скарг парафіян на недбальство священиків у чиненні треб та церковних служб, про зверхнє, «економське» ставлення до своїх парафіян («народ ні за що не має, різними словами негідними називає: псяюхами, псявірами, собаками тощо») – «поштиві щодо панів та економів, парохи були далеко не поштивими до своїх парафіян» [3, с. 330].

Соціальне походження уніатських священнослужителів часто визначалося їхньою становою належністю, що обумовлювало подальший вибір власного життєвого шляху. Більшість молодих кандидатів у духовництво були дітьми священників або незаможної знаті, які отримали освіту в своїх парафіяльних церквах у місцевого дяка чи священника, а потім у василіанських школах. Показовим щодо соціального походження є, зокрема, такі дані: з 127 представників уніатського клиру, які подали 1794 р. в Уманське, Рашківське та Чечельницьке духовні правління заяви на приєднання до православ'я, майже третина були за походженням шляхтичі; проте головний контингент, з якого поповнювався склад духовенства, становили священничі родини [7, с. 425]. Як бачимо, не у всіх повітах однаковим був соціальний склад уніатського духовництва. Зазначимо, що священники одружувалися переважно з доньками парохів [12, с. 204]. Отже, потрібно вести мову радше про успадкування церкви від батька чи родича, ніж про покликання до священничого стану.

Важливим моментом релігійного життя Правобережної України у XVIII ст. був вступ великої кількості римо-католиків до Василіанського чину, що посилювало його латинізацію. Ці монахи походили з віддавна полонізованих та латинізованих українських шляхетських родин. Шляхетське походження сприяло їхньому призначенню на високі церковні посади, вони нерідко ставали єпископами. Така ситуація навіть спричинила конфлікт між орденом і світським клиром, який боронив свої права щодо вищого становища та церковних посад і пов'язані з тим бенефіції. Лише в другій половині XVIII ст. світське духовенство остаточно починає займати вищі церковні пости – офіціалів, аудиторів, службовців у консисторіях тощо [15, с. 48].

У другій половині XVIII ст. до майбутніх служителів Церкви посилюється вимога обов'язкового освітнього цензу. Постанова польського сейму 1766 р. передбачала, що діти уніатського духовенства, які не отримали освіти в школах, будуть закріпачені [6, с. 117]. Тільки у 1792 р. сейм анулював цей закон [14, с. 175].

На кінець XVIII ст. уніатське духовництво, залежно від рівня освіти, поділилося на дві групи. До першої належало вище духовенство, тобто єпископи, переважно за походженням поляки, вихідці з родової польської шляхти, члени капітул та, почасти, декани. Вони здобули свою освіту в єзуїтських і василіанських школах, іноді побували навіть у Римі або інших закордонних містах. Другу групу складав нещирый сільський клир, який поповнювався синами священників та бідної шляхти. Деякі з них навчалися при церквах, школах, єпископських кафедрах [7, с. 424].

Саме соціальне походження нижчого уніатського духовництва зумовило його другорядність по відношенню до ченців Василіанського чину та римо-католиків. До цього призвели його низька позиція в суспільстві, господарське становище, рівень освітнього розвитку та «хлопський» стиль життя, на відміну від римо-католицького [13, с. 253]. Також доктрина Латинської Церкви проголошувала вищість римського обряду над іншими. Натомість Уніатська Церква виросла на підґрунті східної візантійської культури, яку тоді вважали «нижчою», в порівнянні із західною, і яка була релігією передусім «хлопів», русинів. Отже, в той час релігія була одним із найусталеніших чинників, який відрізняв українців від поляків [9, с. 80]. Крім того, релігійна різниця між уніатами-українцями, з одного боку, і католиками-

поляками, з іншого боку, загострювалася соціальними протиріччями [10, с. 58]. Такі напружені відносини супроводжувалися численними конфліктами, які тривали впродовж усього XVIII ст.

І православне, і уніатське парафіяльне духовництво жило досить бідно. Житлом священика та його родини був невеликий, покритий соломною, з чотирма вікнами та ґанком будинок, поблизу якого розташовувалися кілька господарських споруд, невеликий сад. Будівля зазвичай мала тільки один вихід через ґанок та ділилася сіними на дві половини: парадну, не більше двох кімнат, так звані «покої», де зазвичай мешкав священик із сім'єю, та «людську» або кухню з коморою, де готували їжу та виконували домашню працю взимку. На ґанку влітку, а за поганої погоди чи взимку – у покоях, священик та його дружина приймали у різних справах парафіян [7, с. 481–482]. Сам будинок, як правило, розміщувався неподалік церкви.

Засоби на утримання духовенства через малолюдність сільських парафій переважно були мізерними. Якщо й траплялися поміж клиром заможні люди, то лише завдяки їхній особистій діловитості та життєвій практичності. Джерела фіксують навіть випадки, коли священики (як уніатські, так і православні) випасали худобу, щоб потім продати її на віддалених ринках, наприклад у Варшаві. Також відомі приклади чумакування серед кандидатів у священики. Проте головним заняттям і джерелом життєвих засобів для духовництва було землеробство [7, с. 449].

Стосунки між священиками та місцевим населенням ставали предметом вивчення під час візитацій. Ті, хто їх проводив, цікавилися суспільним та домашнім життям священика, його ставленням до пастирських обов'язків, взаєминами з парафіянами тощо. Адже духовенство відповідало не тільки за себе, а й за морально-релігійну поведінку парафіян [2, с. 871–872]. Про це, зокрема, читаємо в окремих візитаціях. Так, у матеріалах пастирського огляду церкви Успіння Пресвятої Богородиці в м. Тростянець (1785 р.) подано характеристику її сорокарічного священика Василя Кисилевича: поважний, тверезий, турбується про парафіян, чуйний до них, має повагу панського двору [16, с. 517]. Такі ж риси відзначаються щодо іншого священика – Яна Трохимовича з однойменної церкви м. Ладижин [16, с. 537]. Стосовно пароха Теодора Лісецького (35 років), візитація церкви Святого Миколая в м. Брацлав стверджує: «статечний, побожний, але простак, інструкцій та вчення моральної теології потребує» [16, с. 556].

Зазначимо, що відносини парафіян і священика з дідичем, власником села, були напружені. За допомогою унії польська шляхта і католицьке духовенство на початку XVIII ст. сподівалися покатоличити й полонізувати православних українських селян Поділля. Така політика тривала і в подальші часи. Ось як описує тогочасне становище селян у своєму історичному нарисі В. Липківський: «На хлопську душу, у тому числі й на релігійні потреби й симпатії хлопів, тоді не звертали ніякої уваги. Селяни повинні були знати й постійно застосовувати до свого життя прислів'я: «Скачи, враже, як пан каже» [7, с. 1007].

Показовою щодо соціального становища уніатського духовенства була ситуація в Галичині, яка перейшла до Австрійської імперії Габсбургів після I поділу Речі Посполитої 1772 р. На той час у соціальному плані Уніатська Церква на цій території

стояла нижче, ніж Римо-Католицька. Чи не вся знать і міщани у більших містах Галичини були римо-католиками. Майже всі уніати належали до феодальних підданих. Хоча теоретично уніатські священники не були закріпачені, однак деяких з них змушували платити ренту своїм панам чи навіть відробляти панщину; сини священників, які не пішли слідами батьків, офіційно підлягали феодальним законам, обов'язковим для спадкових хлопів-панщизняків [9, с. 74]. Тим часом володарі імперії частково покращили стан Уніатської Церкви. 1777 року імператриця Марія Терезія заборонила виганяти уніатських священників на панщину, відкидала домагання поляків, які хотіли опанувати Уніатську Церкву та перевести українців на латинський обряд [4, с. 135; 1, с. 146]. Крім того, австрійський уряд зрівняв Уніатську Церкву в правах з Римо-Католицькою і намагався підвищити освіту духовенства [8, с. 117]. Усі ці дії свідчать про гнучку і рішучу державну політику стосовно уніатських священнослужителів, яка поліпшувала, хоч і повільно, їхнє соціальне становище в Габсбурзькій імперії. Також австрійський уряд припинив свавілля польської шляхти і дещо полегшив життя селян, обмеживши панщину [8, с. 118].

Наслідком другого (1793 р.) та третього (1795 р.) поділів Речі Посполитої стало «возз'єднання» уніатів Поділля з православ'ям. Більшість парафіян тут добровільно відмовилися від унії та прийняли православ'я. Зміну конфесії могли стимулювати й фактори, далекі від особистих релігійних переконань.

Уніатська Церква на Поділлі підтримувалася силами уряду Речі Посполитої та місцевими дідичами, проте її статус був неоднозначним. З одного боку, вона зазнавала тиску від Римо-Католицької Церкви, яка вважала її лише проміжним етапом до навернення православних на католицизм й намагалася якщо не ліквідувати Уніатську Церкву, то хоча б поставити на службу державним інтересам. З іншого боку, самі ж православні орієнтувалися на соціальну та релігійно-політичну підтримку російського уряду, якому унія була не потрібна, що він продемонстрував одразу після здобуття Росією Правобережної України в кінці XVIII ст. Такі втручання час від часу призводили до загострення релігійної нетерпимості серед католиків, православних та уніатів, в результаті чого етноконфесійний характер їхніх взаємовідносин на території Поділля суттєво ускладнювався.

Щодо добровільності й умотивованості переходу населення Поділля на православ'я, висловлюються різні думки. Дмитро Дорошенко стверджував, що швидке повернення колишніх уніатів у православ'я було спричинене сподіваннями селянства, яке «наївно вірило, що перехід під православного царя й поворот до православ'я поліпшить його долю» [11, с. 597]. На певну соціальну винагороду за лояльність до нової влади розраховувала й частина уніатської шляхти та міщанства. На переконання І. Власовського, власне релігійна мотивація навернення на православ'я мала вирішальне значення, а інше трактування «відмовляє нашому народові гарячого ідейного прив'язання до православної віри батьків, за яку після доби козаччини і впродовж вже XVIII в. Правобічна Україна під Польщею багато страждала й повстання піднімала. [...] Думати про цілий народ, що він міг, наївно чи не наївно, торгувати своєю вірою, – означає ставити велике запитання про моральну вартість такого народу» [11, с. 597].

Підсумовуючи, зазначимо, що у XVIII ст. соціальний статус подільського

уніатського духовенства був розмаїтим. Якщо на початку століття його більшу частину складали вихідці з родин священиків, то на кінець століття уніатські парохії вже походили здебільшого зі стану польської шляхти, хоча й не на всій території Поділля. Подібна ситуація спостерігалася й у Василянському чині, до якого у XVIII ст. активно вступали поляки, що й спричинило полонізацію ордену.

1. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / Василь Верига. – Львів: Світ, 1996. – 447 с.
2. Дложевский С. О визитации или ревизии церквей во времена унии / С. Дложевский // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. – 1886. – № 43. – С. 867–884.
3. Зінченко А. Визволитися вірою: Життя і діяння митрополита Василя Липківського / Арсен Зінченко. – Київ: Дніпро, 1997. – 423 с.
4. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-католицької церкви / Василь Кудрик. – Вінніпег: Видавнича спілка «Еклезія», 1952. – Т. 1. – 254 с.
5. Липковский В. Уния и воссоединение униатов в 1794–1795 году в пределах нынешнего Липовецкого уезда / Василий Липковский. // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. – 1895. – № 21. – С. 994–1010; № 23. – С. 104–119.
6. Матвеев А. Ю. Місце шкіл у розповсюдженні унії на Поділлі / А. Ю. Матвеев // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки: Зб. наук. праць за матер. міжнар. наук. конфер. (23-24 листопада 1999 р.) / Ін-т історії України НАН України та ін. – Хмельницький: Поділля. – 1999. – С. 116–117.
7. Н. Г. Духовенство Подольской епархии конца прошлого и первой половины текущего столетия / Н. Г. // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. правл., 1897. Вып. 8 / [под ред. Н Яворовского, Е. Сецинского]. – С. 412–497.
8. Панас К. Історія Української церкви / Кость Панас. – Львів: НВП «Трансінтех», 1992. – 160 с.
9. Химка І. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / Іван-Павло Химка // Ковчег: Збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 73–107.
10. Химка І. Релігія і національність в Україні другої половини XVIII–XX століть / Іван-Павло Химка // Ковчег: Наук. збірник із церковної історії. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2003. – Ч. 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. – С. 55–66.
11. Чупира В. Мотивація релігійної конверсії на Поділлі наприкінці XVIII – у першій третині XIX столітті (за матеріалами Подільської духовної консисторії) / Володимир Чупира // Історія релігій в Україні: Наук. щорічник. – Львів: Логос, 2008. – Кн. 1. – С. 594–603.
12. Яворовский Н. Религиозная жизнь в Подолии в конце прошлого века, перед воссоединением ее с Россией / Николай Яворовский // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. правл., 1897. – Вып. 8 / [под ред. Н Яворовского, Е. Сецинского]. – С. 195–209.
13. Bieńkowski L. Mozaika religijno-kulturalna Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. / Ludomir Bieńkowski // Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej / [Red. J. Kłoczowski]. – Lublin, 1989. – Т. I. – S. 241–270.
14. Dobrzynski Z. Prawosławni i greckokatolicy w dawnej Polsce / Zbigniew Dobrzynski. – Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 1992. – Cz. I. – 200 s.

15. Dylągowa H. Dzieje Unii Brzeskiej (1596–1918) / Hanna Dylągowa. – Warszawa; Olsztyn: Wyd. Interlibro, Warmińskie wyd. diecezjalne, 1996. – 228 s.
16. Wizytacje generalni parafii unickich w wojewódstwie Kijowskim i Bracławskim po 1782 roku / [oprac. i wyd. Marian Radwan]. – Lublin: TN KUL, 2004. – 912 s.

## SUMMARY

**Bohdan Khikhlach (Vinnitsya)**

The article examines the social origin of Uniate clergy on Podillya, which changed during the XVIII c. The relationships of parishioners and union priest are showed with landowner.

**Інна Ходак,**

*аспірантка історичного факультету  
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*

## СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто діяльність українського греко-католицького духовенства, яка була спрямована на створення політичних партій та організацій.

*Ключові слова:* священнослужитель, політична організація, католицька акція.

Діяльність Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) привертає увагу багатьох дослідників. Ієрархія УГКЦ у 20–30-ті рр. ХХ ст. проголосила своє невтручання у політичні процеси, але тим не менше суттєво впливала на перебіг історичних подій. Деякі з цих ієрархів брали активну участь у громадсько-політичному житті. Особливо активно проявили себе митрополит Андрей Шептицький та єпископ Григорій Хомишин. З їхньої ініціативи виникали політичні партії та організації.

У радянській історіографії це питання замовчувалося або висвітлювалося в рамках ідеологічних міркувань. На сучасному етапі означена проблема розробляється рядом авторів. До неї зверталися у своїх працях дослідники: І. Перевезій, О. Єгрешій, М. Москалюк та ін. Вони розглядали окремі аспекти суспільно-політичної діяльності греко-католицького духовенства. Проте відсутнє комплексне дослідження з цієї теми.

Метою пропонованої статті є аналіз суспільно-політичної діяльності духовенства УГКЦ у зазначений період.

Українська Греко-Католицька Церква посідала важливе місце в житті населення Західної України, яка перебувала в досліджуваний період у складі Польщі. Польська політика щодо українського питання зумовила серйозні проблеми як політичного, так і релігійного характеру. Вона виявлялася в діяльності влади, спрямованій на утиски українського населення та Греко-Католицької Церкви. Свідченням цього є